

О.П. ЧОРНОУС¹, Т.Л. АНДРІЄНКО²

¹ Глухівський державний педагогічний університет
вул. Києво-Московська, 24, Глухів, Сумська обл., 41400,
Україна

² Інститут ботаніки ім. М.Г.Холодного НАН України
вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, Україна

ОСЕРЕДОК БОРЕАЛЬНИХ ВИДІВ НА ПІВДНІ НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО ПОЛІССЯ

Ключові слова: Новгород-Сіверське Полісся, сфагновий плав, бореальні види, гляціальні релікти.

У південній смузі Новгород-Сіверського Полісся на території Шосткинського геоботанічного району ми виявили осередок бореальних болотних видів, який має високу соцологічну цінність. За фізико-географічним районуванням України обстежена територія належить до області Новгород-Сіверського Полісся, Поліського (Ямпільського) району відрогів Середньоросійської височини, який межує з Путивльсько-Глухівським районом лесового плато на межі лісової і лісостепової зон [9].

За системою геоботанічного районування територія входить до Чернігівсько-Новгородсіверського (Східнополіського) округу Поліської підпровінції Східноєвропейської провінції області широколистяних лісів [5].

В орографічному відношенні територія розташована на межі верхньої давньоантропогенної (миндельської) тераси Десни і Ямпільського плато, що є частиною Снов-Деснянської вододільної рівнини [4]. Ямпільське плато є моренно-зандровою рівниною, яку дрениє верхів'я р. Шостка.

Своєрідність геолого-геоморфологічної будови, кліматично-гідрологічних і гідрологічних умов відбивається на ґрунтовому покриві. У заплаві Шостки переважають низинні торфовища і торфово-болотні ґрунти на оглеєних піщаних суглинках, на першій надзаплавній терасі — дерново-підзолисті супіщані на флювіогляціальних пісках і супісках [6].

У таких геоморфологічних умовах у південній смузі Новгород-Сіверського Полісся сформувалося болото Олине біля однойменного села Ямпільського р-ну Сумської обл. Болото загальною площею близько 8 га складається з основної частини і бічної ділянки. Невелика бічна ділянка входить до земель Олинського лісництва Свеського держлісгоспу. Основна частина, яка є в землекористуванні с. Олине, знаходиться в ділянці долини, підпруженій асфальтовим шосе, біля якого вона дуже обводнена і у цілому являє собою хиткий плав. У смузі біля шосе болото є заростями прибережно-водної рослинності з переважанням *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., *Carex vesicaria* L., *Oenanthe aguatica* (L.) Poit., *Alisma plantago-aguatica* L. Поступово ці угруповання

© О.П. ЧОРНОУС, Т.Л. АНДРІЄНКО, 2004

переходять в мезотрофне сфагнове болото на плаву. Переважає асоціація *Carex lasiocarpa*—*Oxycoccus palustris*—*Sphagnum fallax* + *flexuosum* із розрідженим деревостаном із *Pinus sylvestris* L., *Betula pendula* Roth та *Betula pubescens* Ehrh. У напрямку на схід (у бік шосе) болото має еумезотрофний характер, тут виявлені ценози *Phragmites australis* і *Menyanthes trifoliata* на сфагновому покриві з розрідженим деревостаном, в якому переважає *B. pendula*. Чим далі на захід долина заглиблюється в лісовий масив, тим більша в деревостані участь *P. sylvestris* та болотних чагарників. Тут характер масиву близький до оліготрофного.

Основна частина є мезооліготрофним болотом, вкритим невеликими моховими горбами заввишки 30—40 см. Моховий покрив із *Sphagnum flexuosum* Dozy et Molk та *S. fallax* (Klinggr.) Klinggr., на горбах — з *S. magrllanicum* Brid. Є майже суцільним. У розрідженому деревостані заввишки 5—6 м переважає *B. pendula* з участю *P. sylvestris*. Склад деревостану — 7Бер3С, у підрості також переважає *B. pendula*. У досить густому трав'яно-чагарничковому ярусі домінують *Carex lasiocarpa* Ehrh., що утворює перший під'ярус, та *Oxycoccus palustris* Pers., який на моху формує досить густий під'ярус, квітує і плодоносить. Розріджено (з покриттям 1—3 %) трапляються *C. rostrata* Stokes, *C. cinerea* Poll., *Eriophorum vaginatum* L., *Menyanthes trifoliata* L. — типові рослини олігомезотрофних боліт. По краю болото оточене обводненою смугою вербняків із переважанням *Salix cinerea* L. та вологолюбних видів різно трав'я. Тут наявні великі популяції таких малопоширених у регіоні видів, як *Cicuta virosa* L., *Comarum palustre* L., *Ptarmica salicifolia* (Bess.) Serg.

На болоті Олине виявлена низка рідкісних рослин: *Sheuchzeria palustris* L., *Salix myrtilloides* L., *Carex limosa* L., *Juncus filiformis* L., *Salix myrsinifolia* Salisb., а також *Drosera rotundifolia* L.

Sheuchzeria palustris L. — монотипний панбореальний вид, третинний релікт, занесений до Червоної книги України [10]. На території України зрідка трапляється у Західному Поліссі та Придніпров'ї (в останньому майже всі місцезростання втрачені) [1]. Вперше вид був виявлений на цьому болоті О.С. Родінкою у 1999 р. [7]. За даними Національного гербарію Інституту ботаніки НАН України (КИ), для Лівобережного Полісся вид вказується лише на території Чернігівського Полісся — знахідки Ф. Левіної (1932) у Городнянському р-ні у заплавінці Крюків на осоково-гіпновому болоті. На болоті Олине *She. palustris* утворює досить великі за чисельністю популяції і плодоносить.

Salix myrtilloides L. — європейсько-азіатський панбореальний реліктовий гляціальний вид, занесений до Червоної книги України. Трапляється зрідка на Поліссі та в Розточчі на мезотрофних болотах [2]. Для Новгород-Сіверського Полісся місцезнаходження були невідомі. У 1999 р. виявлений на цьому болоті О.С. Родінкою [8]. На болоті Олине трапляється спорадично, має добру життєвість, знайдений з плодами.

Carex limosa L. — панбореальний вид, гляціальний релікт. Зростає на мезотрофних та оліготрофних болотах, нерідко в мочажинах. Рекомендується до

занесення у Червону книгу України. За даними Національного гербарію Інституту ботаніки НАН України (КИ), відомі знахідки *C. limosa* Т.Л. Андриєнко, С.М. Панченка у заказнику «Верхньоеманський», який також розташований на вододільній рівнині Десни на південний захід від болота Олине.

Juncus filiformis L. — рідкісний болотний та лучно-болотний вид із голарктичним ареалом. В Україні зрідка трапляється у Карпатах та на Поліссі. На території Новгород-Сіверського Полісся, за даними гербарію Інституту ботаніки НАН України (КИ), відомі знахідки лише довоєнного часу (1928) М. Куксіна. Нами виявлений на краю плав у сфагновому покриві з переважанням *S. subsecundum* Ness.

Salix myrsinifolia Salisb. — бореальний рідкісний вид, ареал якого охоплює в основному північну та північно-західну частини Європи, гляціальний релікт. За даними гербарію Інституту ботаніки НАН України (КИ), на Новгород-Сіверському Поліссі відоме лише одне його місцезростання у крайній північно-східній частині території, виявлене Т.Л. Андриєнко, С.М. Панченком у 1997 р. На болоті Олине поодинокі трапляються у смузі вербняків, що оточують болото по периферії, має добру життєвість. Занесений до переліку видів рослин, які підлягають особливій охороні на території Сумської обл.

Drosera rotundifolia — бореальний голарктичний вид. Рідкісна комахоїдна рослина, у Сумській обл. поширена зрідка у північній частині. Занесена до переліку рослин, які підлягають особливій охороні у Сумській обл. На болоті Олине утворює невеликі популяції, квітує.

Бічна частина болота, що знаходиться серед лісового масиву в заболоченій улоговині, є лісовим олігомезотрофним болотом, у трав'яно-чагарничковому покриві якого переважають *Carex lasiocarpa* Ehrh., *Eriophorum vaginatum* L., *Oxycoccus palustris* Pers. на сфагновому покриві з домінуванням *Sphagnum flexuosum* та *S. fallax*.

На північ від основної частини болота у прилеглий смузі лісу на ділянці асоціації *Quercetum coryloso-stellariosum* з краю лісового масиву виявлені деякі лісові види, занесені до Червоної книги України [10]. Найбільший інтерес становить зростання тут *Platanthera chlorantha* (Cust.) Reichenb, вперше виявленої на Новгород-Сіверському Поліссі. Також на цій ділянці виявлені *Epipactis helleborine* (L.) Crantz, *Neottia nidus-avis* (L.) Rich. та *Lilium martagon* L. Виявлені нами місцезростання доповнюють відомості про поширення цих видів на Новгород-Сіверському Поліссі [11].

Болото Олине має високу наукову цінність насамперед як сфагнове болото-плав високого ступеня розвитку поблизу південної межі Українського Полісся. Це — рідкісний утвір природи для всієї території Українського Полісся, насамперед Лівобережного [3]. Болото є осередком зростання гляціальних реліктів, для більшості з яких, як зазначалося, на Сумщині існуючі екотопи невідомі або вони наводяться вперше. Авторами підготовлене наукове обґрунтування створення ботанічної пам'ятки природи загальнодержавного значення

Болото Олине в Ямпільському р-ні Сумської обл. Доцільно також приєднати до нього прилеглу флористично багату смугу лісу.

Гербарні зразки виявлених нами видів передані до Національного гербарію Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України (КИ).

Висловлюємо щирю подяку старшому науковому співробітнику Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного В.М. Вірченку за допомогу у визначенні сфагнових мохів.

1. Андриєнко Т.Л. *Scheuchzeria palustris* L. на Україні // Укр. ботан. журн. — 1975. — 32, № 4. — С. 617—623.
2. Андриєнко Т.Л. Мелкие болотные ивы (*Salix lapponum*, *S. myrtilloides*, *S. rosmarinifolia*) на Украине // Укр. ботан. журн. — 1979. — 65, № 6. — С. 843—848.
3. Андриєнко Т.Л. Динамика зарастания водоемов Украинского Полесья // Гидробиол. журн. — 1988. — 24, № 2. — С. 7—13.
4. Бондарчук В.Г. Геоморфология УРСР. — К.: Рад. шк., 1949. — 243 с.
5. Геоботаничне районування Української РСР. — К.: Наук. думка, 1977. — 304 с.
6. Природа Украинской ССР. Почвы / Вернардер Н.Б., Гоголев И.Н., Ковалишин Д.И. и др. — Киев: Наук. думка, 1986. — 313 с.
7. Родічка О.С. Знахідка *Scheuchzeria palustris* L. на Сумщині // Біологічні науки: Зб. наук. пр. Сумс. держ. пед. ун-ту ім. А.С.Макаренка. — Суми: РВВ СДПУ, 1999. — С. 112—114.
8. Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині: Рослини, тварини та гриби Сумської області, занесені до Червоної книги України. Книга 5. — Суми: Джерело, 2001. — 104 с.
9. Фізико-географічне районування Української ССР / Под ред. В.П. Попова, А.М. Маринича, А.И. Ланько. — К., 1968. — 683 с.
10. Червона книга України. Рослинний світ / Відп. ред. Ю.Р.Шеляг-Сосонко. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.
11. Черноус О.П. Нові знахідки видів родини *Orchidaceae* Juss. на Новгород-Сіверському Поліссі // Матеріали конф. молод. учених-ботаніків України (Одеса, 26—29 вер., 2003 р.). — Одеса, 2003. — С. 100—102.

Рекомендує до друку
Ю.Р. Шеляг-Сосонко

Надійшла 02.12.2004

О.П. Черноус¹, Т.Л. Андриєнко²

¹ Глуховський державний педагогічний університет

² Інститут ботаніки ім. Н.Г. Холодного НАН України, г. Київ

ЛОКАЛИТЕТ БОРЕАЛЬНИХ ВИДОВ НА ЮГЕ НОВГОРОД-СЕВЕРСЬКОГО ПОЛЕСЬЯ

Характеризується рідке сфагнове болото-сплавина у південній межі Новгород-Сіверського Полесья. Болото Оліно розташоване поблизу одноіменного села Ямпільського р-на Сумської обл. Воно має високу наукову цінність як рідке утворення природи і локалітет проізрастання гляціальних реліктів. Більшість із них для Сумщини приводяться вперше або невідомі їх існуючі екологічні умови. Тут виявлені *Scheuchzeria palustris* L., *Salix myrtilloides* L., *Carex limosa* L., *Juncus filiformis* L., *Salix myrsinifolia* Salisb., *Drosera rotundifolia* L., *Platanthera chlorantha* (Cust.) Reichenb. Рекомендовано створити пам'ятник природи загальнодержавного значення Болото Оліно.

O.P. Charnous¹, T.L. Andrienko²

¹ Gluchov State Pedagogical University

² M.G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

A LOCALITY OF BOREAL SPECIES IN THE SOUTHERN PART OF NOVGOROD-SIVERSKE POLISSIA

A rare sphagnum bog near the southern border of Novgorod-Siverske Polissia is characterized. Olyno bog is situated near the village of the same name (Yampil district, Sumy region). It has a great scientific value as a rare object of nature and a concentration of glacial relics. The most of them are mentioned for the first time or existing their localities can't be found in Sumy region. *Sheuchzeria palustris* L., *Salix myrtilloides* L., *Carex limosa* L., *Juncus filiformis* L., *Salix myrsinifolia* Salisb., *Drosera rotundifolia* L., *Platanthera chlorantha* (Cust.) Reichenb have been found. It is proposed to create a nature monument of national importance Olyno Bog.